

ТЭМА № 28. Дзеяслоў як часціна мовы. Правапіс дзеясловаў

1. Адметнасці дзеяслова як часціны мовы

Пачатковая форма – інфінітыў: <i>жыць, працаць, ісці, стрыгчы.</i>	незакончанае ← трыванне → закончанае што рабіць? <i>чытаць, сядзець, ляжаць, даваць.</i>	што зрабіць? <i>прачытатъ, сесці, легчы, даць.</i>
--	--	--

2. Асноўныя марфалагічныя прыметы дзеяслова

Зваротныя	Невзваротныя	Асабовыя	Безасабовыя
З постфіксам -ся, -ца, -цица: <i>мыцца (мыешся), глядзецца, апранацца.</i>	Без постфікса -ся, -ца, -цица: <i>мыць, глядзець, апранаць.</i>	Дзеянне ўтварае пэўная асоба або прадмет: <i>(я) мылося, прыеду; (мы) мылемся, прыеедзем; (ты) мыешся, прыеедзеш.</i>	Дзеянне адбываецца само па сабе, без дзеючай асобы (прадмета): <i>Світае. Малому рупіць паехаць на рэчку. Сёня бабулі нездаровіцца.</i>

3. Переходныя і неперходныя дзеясловы

Переходныя	Непереходныя	Залежнае слова пры переходным дзеяслове
Дзеянне накіравана на прадмет ці асобу (каго? што?): <i>глядзець фільм, апрануць паліто, паліць кветкі.</i>	Дзеянне не накіравана на прадмет ці асобу: <i>старэць, весяліца, працацаваць на фабрыцы, запісаць у смытку.</i>	у В. скл. без прыназоўніка: <i>чытаць книгу, з'еў суп, сустрэў суседа, купіў малако.</i>

4. Лады дзеяслова

Абвесны лад	Умоўны лад	Загадны лад
Рэальнае дзеянне, якое адбывалася, адбываецца ці будзе адбывацца: <i>працуя, чытаем, зробіць, скажа.</i>	Магчымае дзеянне, якое можа адбыцца толькі пры пэўнай умове: <i>я працаваў бы, мы б чытали, хойць бы дожджык пайшоў.</i>	Пажаданае дзеянне, якое пабуджае да дзеяння: <i>працуй, працуйце, давайце чытаць.</i>

5. Часы дзеяслова

Прошлы час:	Цяперашні час:	Будучы час:
мы́ўся, мы́лася, мы́ліся; памы́ўся, памы́лася, памы́ліся.	мы́юся, мы́емся, мы́ешся, мы́ецаesя, мы́еца, мы́юца.	<ul style="list-style-type: none"> • простая форма: <i>памылося, памылемся, памышся, памыцесься, памыюца;</i> • складаная форма: <i>буду (будзем, будзе, будзене, будзе, будуць) мыцца.</i>

6. Формы абвеснага ладу дзеяслова

Час:	Асоба:	Лік:	Род:
<ul style="list-style-type: none"> • прошлы; • цяперашні; • будучы. 	<ul style="list-style-type: none"> • 1-я (<i>я, мы</i>); • 2-я (<i>ты, вы</i>); • 3-я (<i>ён, яна, яно, яны</i>). 	<ul style="list-style-type: none"> • адзіночны; • множны. 	<ul style="list-style-type: none"> • мужчынскі; • жаночы; • някі.
<i>↓</i> Дзеясловы закончанага трывання не маюць формы цяперашняга часу.	<i>↓</i> У цяперашнім і будучым часе.	<i>↓</i> Толькі ў прошлым часе адз. ліку.	

7. Суфіксы дзеясловаў -ава- (-ява-), -ва-, -іва- (-ыва-) у інфінітыве і ў форме прошлага часу

Калі дзеясловоў 1-й асобы адзіночнага ліку (я што раблю?) заканчваецца на:

-ую (-юю), то пішацца суфікс

-ава- (-ява-):

даследую – даследаваць,
даследаваў;
малюю – маліваць, маліваў.

-ва-, то ўжываюцца суфіксы

-іва- (-ыва-):

пасля збегу зычных з канцавымі
л, н, р:
падтрымліваю – подтрымліваць,
падтрымліваў; праветрываю –
праветрываць, праветрываў.

Калі інфінітыв закончанага трывання заканчваецца на **-иць** з папярэднім галосным, то ў незакончаным трыванні перад суфіксам **-ва-** пішацца літара **й**:

прыклейць – прыклейваць, узбройць –
узбройваць, супакоіць – супакоіваць,
засвойць – засвойваць.

Калі ад прыставачных дзеясловаў закончанага трывання прыдапамозе суфікса **-ва-** – тварыца суфіксам дзеясловаў незакончанага трывання, то ў складзе перад суфіксам пішацца літара **о**:

падскочыць – подскокаць, выпастаць –
выпостваць, вырасціць – вырошицаць,
адгаварыць – адгаворваць, адмарозіць –
адмарожваць.

8. Спражэнне дзеяслова

I спражэнне

Усе дзеясловы, якія не адносяцца да II спражэння, у тым ліку:

- аднаскладовыя дзеясловы тыпу **мыць, ліць**, дзе **i, ы** ўваходзяць у корань слова;
- дзеяслоў **хацець**.

Дзеясловы на **-иць, -ыць**, дзе **-і-, -ы-** – суфіксы:

хадзіць, рабіць, любіць,
смаўжыць.
Выключэнне:
аднаскладовыя дзеясловы тыпу **выиць, мыць, шыць, ліць** і вытворныя ад іх.

II спражэнне

Дзеясловы на **-ець** (-эць), калі **e** (э) выпадае ў форме 1-й ас. адз. л.:

вярцець,
ненавідзець,
циярпець, сядзець,
глядзець, зіхацець,
гарэць, лящець.

Выключэнне: **хацець**.

Некалькі дзеясловаў на **-аць (-яць)**:

гнаць, залежаць,
належаць,
баяцца, дрыжачь,
ляжаць, спаць,
стаяць, маўчаць.

9. Асабовыя канчаткі дзеяловаў

Асона дзеяслова	I спражэнне		II спражэнне	
	Адзіночны лік			
1-я (я)	-у (-ю)	пішу, чытаю, бяру, хачу	-у (-ю)	раблю, мáру
2-я (ты)	-еш (-эши, -аш)	пішаши, чытаеш, бярэши, хочаши	-иш (-ыши)	робіши, мáрыши
3-я (ён, яна, яно)	-е (-э, -а)	піша, чытае, бярэ, хоча	-іць (-ыць)	робіць, мáрыць
Множны лік				
1-я (мы)	-ём (-ем, -ом, -ам)	пішам, чытаем, беражом, ідзём, хочам	-ім (-ым)	робім, мáрым
2-я (вы)	-яцé, -ацé (-аце, -еце)	пішаше, чытаеще, берацé, ідзяцé, хочаще	-іце (-ыце)	робіце, мáрыце
3-я (яны)	-уць (-юць)	пішуюць, чытаюць, бяруць, хочаць	-аць (-яць)	робяць, мáраць

10. Канчаткі дзеясловаў I спражэння ў форме 2-й асобы множнага ліку

Пасля зацвядзелых:		Пасля мяккіх зычных і галосных:	
пад націкам	не пад націкам	пад націкам	у 1-м складзе перед націкам
<i>o, э:</i>	<i>a:</i>	<i>ё:</i>	<i>я:</i>
<i>сцеражбом,</i> <i>сцеражэш</i>	<i>пішам, пішаце,</i> <i>сцеражаце</i>	<i>жывём, пляём</i>	<i>жывяцé, пеяцé</i>
			<i>чытáем, мýем</i>

Правяраем націкам: *вядзём, жывём – ведзяцé, жывяцé; ёдзем, вёдаем – ёдзеце, вёдаеце.*

11. Рознаспрагальныя дзеясловы

Інфінітыў	бегчы	есci	дацъ
1-я асoba	бягу, бяжым	ем, ядзім	дам, дадзім
2-я асoba	бяжыш, бежыциé	яci, ясиé	дасi, дасиé
3-я асoba	бяжыцъ, бягучъ	есci, ядуцъ	дасci, дадуцъ

12. Формы дзеяслова

Нязменныя:	Зменныя:
інфінітыў (што рабіць? што зрабіць?): <i>жыцъ, pasiveцъ,</i> <i>прачытацъ,</i> <i>настрыгчы</i>	дзеепрыслоўе (што робячы? што зрабіўшы?): <i>жывучы, pasiveчы,</i> <i>прачытаўшы,</i> <i>настрыгшы</i>

асабовыя:	дзеепрыметнік (якi?):
1-я – <i>жыву, жывём</i> 2-я – <i>жывеш, жывяце</i> 3-я – <i>живе, живуцъ</i> <i>жыу – живу –</i> <i>буду живцъ</i>	<i>пасівелы,</i> <i>прачытаны</i>

ТЭМА № 27. Займеннік як часціна мовы. Ужыванне і правапіс

1. Разрады займеннікаў па значэнні (для даведкі)

<p>Асабовыя:</p> <p>1-я асоба – я, мы, 2-я асоба – ты, вы, 3-я асоба – ён, яна, яно, яны.</p> <p>Зверотны: сябе (не мае формы Н. скл.).</p> <p>Указальныя: гэты (гэта, гэтая, гэтая), той (тая, тое, тыя); такі, гэтакі, столькі, гэтулькі.</p> <p>Прыналежныя: мой, твой, наш, ваш, свой, яго, яе, іх.</p> <p>Звязрніце ўвагу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • мн. лік – мае; твае, ваши, свае; • нязменныя – яго, яе, іх: яго брат, яго брату, з яго братам; іх сябры, з іх сябрамі, для іх сяброву. 	<p>Азначальныя: сам (сама, само, самі), сáмы (самая, самае, самыя), увесь (уся, усё, усе), усякі (усялякі), кожны, любы, іншы.</p> <p>Пытальныя: хто? што? які? чый? каторы? колькі? (толькі ў пытальных сказах).</p> <p>Адносныя: хто, што, які, чый, каторы (у сцвярджальных сказах).</p> <p>Адмоўныя: ніхто, нішто, ніякі, нічый, ніколькі.</p> <p>Няпэўныя (неазначальныя): нешта, нешта, нейкі, нечы, некалькі; хтосьці, штосьці, якісьці, чыйсьці; хто-небудзь, што-небудзь, які-небудзь, чый-небудзь, сей-той, сякі-такі; некалькі і інш.</p>
--	---

2. Адметныя формы некоторых займеннікаў

Склонавыя пытанні		Асабовыя займеннікі				Зверотны займеннік
H.	хто?	я	ты	мы	вы	–
P.	каго?	мяне	цябе	нас	vas	сябе
D.	каму?	мне	табе	нам	вам	сабе
V.	каго?	мяне	цябе	нас	вас	сябе
T.	кім?	мной (-ою)	табой (-ою)	намі	вамі	сабой (-ою)
M.	(пры) кім?	мне	табе	нас	вас	сабе

3. Асаблівасці змянення займеннікаў сам, сáмы

сам, само, самá, сáмі			сáмы, сáмае, сáмая, сáмые		
сам, само	сама	сáмі	H.	сáмы, сáмае	сáмая
самога	самой	самíх	P.	сáмага	сáмай
самому	самой	самíм	D.	сáмаму	сáмай
самога, само	саму	самíх, сáмі	V.	як H. або P.	сáмую
самíм	самой	самíмі	T.	сáмым	сáмай
самíм	самой	самíх	M.	сáмым	сáмых

4. Асаблівасці змянення прыналежных займеннікаў, займеннікаў чый, нечы

мой		твой		свой		чый	нечы
H.	мой, мае	твой, тваё, твае		свой, сваё, свая, свае		чый, чыё, чыя, чье	нечы / нечыя
P.	майго	твайго, тваёй,		свайго, сваёй,		чыйго, чыёй, чыіх	нечага
D.	майму	твайму, тваёй		свайму, сваёй		чыйму, чыёй, чыім	нечаму
V.				як H. або P.			
T.	майм	тваім, тваёй (-ёю)	сваім, сваёй (-ёю), сваімі	чыім, чыёй, чыімі			нечым
M.	майм	тваім, тваёй, тваіх	сваім, сваёй, сваіх	чыім, чыёй, чыіх			нечым

5. Правапіс няпэўных і адмоўных займеннікаў

- Прыстаўка **абы-** і постфікс **-небудзь** пішуцца праз злучок:

абы-хто, абы-што, абы-чый, абы-які;
што-небудзь, які-небудзь, чый-небудзь.

- Постфікс **-сьці (-сь)** пішацца разам:

хтосьці, штосьці, штось, якісьці,
якісь, чыйсьці.

- Прыстаўка **не-** (з няпэўнымі займеннікамі) пішацца разам:

нέхта, нéшта, нéйкі, нéчи, нéкалькі.

- Звярніце ўвагу (у парапінні з руск. мовай):

некого – няма каго, нечего – няма чаго.

- Прыстаўка **ні-** (з адмоўнымі займеннікамі) пішацца разам:

ніхто, нішто, нійкі, нічый.

- Часціцы **абы, ні** пішуцца асобна, калі іх аддзяляе ад займенніка прыназоўнік:

абы з кім, абы з якім, абы з чым, абы да каго;
ні з чым, ні з якім, ні з чыеёй, ні ў чым, ні пра якіх.

- Займеннікі, утвораныя шляхам паўтарэння таго самага слова, пішуцца праз злучок:

хто-ніхто, што-нішто, які-ніякі, чый-нічый.

- Звярніце ўвагу:

сякі-такі, сей-той.

6. Размежаванне (адрозненне) спалучэння

не хто іншы, як... / не што іншае, як...

ужываюцца толькі ў сцвярджальных сказах
(дзе няма іншага адмоўя) і маюць значэнне
супрацьпастаўлення

- 1) сказ перадае сцвярджэнне;
- 2) слова ў спалучэнні можна пераставіць;
- 3) ёсць злучнік **як**;
- 4) спалучэнне можна замяніць часціцамі
толькі, а іменна:

1. **Не што іншае, як кнігі, мяне не цікавіла.**
2. **Не хто іншы, як мама, не мог дапамагчы.**
3. **Увайшоў не хто іншы, як Васіль Пястроў.**

ніхто іншы не... / нішто іншае не...

ужываюцца толькі ў сказах, дзе ўжо ёсць
адмоўе (часціца **не** пры выказніку)

- 1) сказ перадае адмаўленне;
- 2) нельга пераставіць слова ў спалучэнні;
- 3) няма злучніка **як**;
- 4) немагчыма замяніць спалучэнне часціцамі
толькі, а іменна:

1. **Нішто іншае мяне не цікавіла, акрамя кніг.**
2. **Ніхто іншы не мог мне дапамагчы.**
3. **Ніхто іншы ў дзядулеў кабінет не заходзіў.**

ТЭМА № 26. Лічэбнік як часціна мовы. Ужыванне і правапіс

1. Лічэбнік як часціна мовы

Абазначае	Скланяюща	Нязменныя:
лік, колькасць: два, адзінаццаць, тры пятыя, паўтара, троє;	парадак пры лічэнні: першы, саракавы, сто трэці, тысяча перши.	дзеяноста, —> паўтара, паўтары, паўтараста.

2. Лічэбнікі паводле структуры

Простыя	Складаныя	Састаўныя
Маюць адзін корань: два, пяць, шаснаццаць, трывцаць, сорак, мільён.	Маюць два і больш каранёў: пяцьдзесят, восемсот, пяцітысячны.	Утвораны спалучэннем двух ці больш слоў: сорак трэы, сто семдзесят, тысяча пяцьсот сорак сем.

3. Лічэбнікі паводле значэння

Колькасныя	Парарадкавыя
Абазначаюць лік або колькасць прадметаў • якія абазначаюць цэлыя лікі: два дні, дзесяць чалавек, сто старонак, тысяча дваццаць шэсць рублёў, сорак гадоў; • дробавыя: абазначаюць частку ад цэлага: дзве трэція, пяць шостых, адна цэлая чатыры пятыя;	Абазначаюць парадак прадметаў пры лічэнні: другі том, трынаццатая старонка, дваццаць першае стагоддзе, тысяча дзеяцьсот пяты год.

4. Асаблівасці спалучэння колькасных лічэбнікаў з назоўнікамі (займеннікамі)

Два, троі чатыры	Пяць, шэсць і больш	Трэба запомніць:
2, 3, 4 + назоўнік (Н. скл., мн. л.): тры родныя браты, два новыя дамы, дзве старыя хаты, чатыры спісаныя сышткі, дваццаць чатыры гады, сто два праспекты, тысяца дзве вуліцы.	5 і больш + назоўнік (Р. скл., мн. л.): пяць дарослыя братоў, шэсць высотных дамоў, восем драўляных хат, дзеяць новых сыштак, 11 дубоў, 12 гадоў, 13 салдат, 25 старонак, 138 кіламетраў.	дзве (тры, чатыры) галавы, гары, нагі, ракі, руки, сасны, сцяны, сястры; два (тры, чатыры) акны, возеры, вядры, кані.

5. Спосабы выражэння прыблізнай колькасці

Адваротны парадак слоў (назоўнік + лічэбнік):	Лічэбнік + прынаゾўнікі пад, з, за, каля, да:
дзён пяць, метраў сто, гадоў пяць.	яму пад сорак, метраў з восем, важыць за тону, каля ста кілаграм.
Два лічэбнікі:	Больш (менш) як, больш (менш) за, больш (менш) чым + лічэбнік у В. с.:

пяць-шэсць дзён, дваццаць-трывцаць хвілін.

больш за пятнаццаць гадоў,
менш чым дзесяць працэнтаў.

6. Асаблівасці ўжывання зборных лічэбнікаў

1. З множнالікавымі назоўнікамі ў Н. і В. склонах:

двое дзвярэй, чацвёра сутак.

У інш. склонах яны замяняюцца колькаснымі:
двуух акулярай, чатырох сутак.

2. З назвамі маладых істот:

двое куранят, троє парасяят, сямёра казлянят.

3. З назвамі асоб мужчынскага полу:

чацвёра мужчын, пяцёра салдат, абодва хлопцы; двое дзяжурных, троє ваенных.

4. Са словамі *людзі, дзеци, коні, гусі, свінні:*

тroe чалавек, пяцёра дзяцей, двое коней, чацвёра гусей, восьмёра свіней.

5. З асабовымі займеннікамі:

нас было троє, іх прыйшло чацвёра.

Ужываюцца аблежавана:

двое, троє, чацвёра, пяцёра, шасцёра, сямёра, восьмёра, дзяявіцера, дзясціцера.

7. Асаблівасці будовы і ўжывання дробавых лічэбнікаў

1. Паводле будовы састаўнія:

дробавы лічэбнік = $\frac{\text{лічнік} - \text{колькасны лічэбнік}}{\text{назоўнік} - \text{парадкавы лічэбнік}}$

чатыры пятая гектара, дзве трэція тоны.

2. два, тры, чатыры:

Н. с. мн. лік

дзве трэція, тры пятая, чатыры сёмыя.

3. пяць, шэсць, сем і г. д.:

Р. с. мн. лік

пяць восьмыя, дзевяць дзясятыя.

4. Назвы адзінак вымярэння (*кіламетр, працэнт, секунда* і пад.) пры дробавых лічэбніках ужываюцца ў форме адз. ліку:

сем цэльых і дзве дзясятыя літра.

5. Лічэбнік *паўтара* спалучаецца з назоўнікамі мужчынскага і ніякага роду:

паўтара дня, паўтара года, паўтара вядра.

6. Лічэбнік *паўтары* спалучаецца з назоўнікамі жаночага роду:

паўтары старонкі, паўтары тоны.

7. Лічэбнік *паўтараста* спалучаецца з назоўнікамі множнага ліку:

паўтараста старонак, паўтараста дамоў.

8. Пры скланенні першая частка змяняецца, як колькасны лічэбнік, другая – як прыметнік у множнім ліку:

дзве трэція, дзвюю трэцім, дзвюх трэціх.

Але: *паўтара, паўтары, паўтараста*
не скланяюцца.

8. Скланенне лічэбнікаў

Адзін, два, тры, чатыры

	Адзін, два, тры, чатыры			
	Н.	два дамы	дзве хаты	тры сталы
адзін дом,	Р.	двуух дамоў	дзвюох хат	трох сталоў
адна хата,	Д.	двум дамам	дзвююм хатам	тром сталам
адно акно,	В.	два дамы	дзве хаты	тры сталы
адны дзверы	Т.	двуума дамамі	дзвюома хатамі	трыма сталамі
	М.	(у) двуух дамах	(у) дзвюох хатах	(на) трох сталах
				(у) чатырох книгах

Ад пяці да дваццаці і трывіцаць

	Н. пяць□ дамоў	адзінáццаць□ кветак	трывіцаць□ дзяўчата
скланяюща, як назоўнікі 3-га скланення (тыпу <i>радасць,</i> <i>косць</i>)	Р. пяці дамоў	адзінáццаці кветак	трывіцаці дзяўчата
	Д. пяці дамам	азінáццаці кветкам	трывіцаці дзяўчатам
	В. пяць□ дамоў	адзінáццаць□ кветак	трывіцаць□ дзяўчата
	Т. пяццю дамамі	адзінáццаццю кветкамі	трывіцаццю дзяўчатамі
	М. (у) пяці дамах	адзінáццаці кветках	трывіцаці дзяўчатах

Складаныя лічэбнікі

пяцьдзесят – восемдзесят, дзвесце – дзеяцьсот змяняюща абедзве часткі (як асобныя простыя лічэбнікі)	Н. пяць□ дзясят□	сем□ дзесят□	дзвесце	восем□ сот□
	Р. пяцідзесяці	сямідзесяці	дзеяцьсот□	васьмісот□
	Д. пяцідзесяці	сямідзесяці	дзеяцьстам	васьмістам
	В.		як Н. або Р.	
	Т. пяццюдзесяццю	сямюдзесяццю	дзеяцьстамі	васьмюстамі
	М. (пры) пяцідзесяці	сямідзесяці	дзеяцьстах	васьмістах

сто, сорак

дзеяноста

маюць дэве формы:
 • Н. і В. – *сорак, сто;*
 • астатнія – *сарака, ста.*

не змяняеца: дзеяноста старонак,
дзеяноста старонкам, дзеяноста
старонкамі і г. д.

Састаўныя колькасныя лічэбнікі

змяняеца кожнае слова і кожная частка	Н. трывіста сорак пяць	шэсцьсот восемдзесят сем	
	Р. трохсот сарака пяці	шасцісот восьмідзесяці сямі	
	Д. тромстам сарака пяці	шасцістам восьмідзесяці сямі	
	В.	як Н. або Р.	
	Т. трымастамі сарака пяццю	шасцістамі восьмюдзесяццю сямю	
	М. (пры) трохстах сарака пяці	шасцістах восьмідзесяці сямі	

Простыя і складаныя парадкавыя лічэбнікі

скланяюща на ўзор прыметнікаў	Н. трэці	дваццацая	шасцідзесятая	дзеяцьцісотыя
	Р. трэцяга	дваццацай	шасцідзесятага	дзеяцьцісотых
	Д. трэцяму	дваццацай	шасцідзесятаму	дзеяцьцісотым
	В. як Н. або Р.	дваццацую		як Н. або Р.
	Т. трэцім	дваццацай	шасцідзесятам	дзеяцьцісотымі
	М. (пры) трэцім	дваццацай	шасцідзесятам	дзеяцьцісотых

Састаўныя парадкавыя лічэбнікі

змяняеца толькі апошнія слова	Н.	чацвёрты (чацвёртая, чацвёртыя)	
	Р.	чацвёртага (чацвёртай, чацвёртых)	
	Д.	чацвёртаму (чацвёртай, чацвёртым)	
	В.	як Н. або Р. (ж. р. -ую)	
	Т.	чацвёртым (чацвёртай, чацвёртыми)	
	М.	чацвёртым (чацвёртай, чацвёртых)	

Састаўныя парадкавыя лічэбнікі на **-тысячны, -мільённы, -мільярдны**

	Н.		тысячны (-ая, -ыя)
• пішуща ў адно слова;	Р.		тысячинага (-ай, -ых)
• скланаеца толькі апошняя частка	Д.	дзесяцісотсямідзесяцівасьмі	тысячнаму (-ай, -ым)
	В.		як Н. або Р. (ж. р. -ую)
	Т.		тысячным (-ай, -ымі)
	М.		тысячным (-ай, -ых)

Зборныя лічэбнікі

двое, троє, абое, чацвёра, пяцёра скланаюцца, як займеннікі з адпаведнай асновай	Н.	двое	абое	трое	чацвёра	пяцёра
	Р.	дваіх	абаіх	траіх	чацвярых	пяцярых
	Д.	дваім	абаім	траім	чацвярым	пяцярым
	В.				як Н. або Р.	
	Т.	дваімі	абаімі	траімі	чацвярымі	пяцярымі
	М.	(аб) дваіх	абаіх	траіх	чацвярых	пяцярых

абодва, абедзве скланаюцца, як колькасныя два, дзве	Н.	абодва хлопцы	абедзве дзяўчыны
	Р., В.	абодвух хлопцаў	абедзвюх дзяўчын
	Д.	абодвум хлопцам	абедзвюм дзяўчынам
	Т.	абодвума хлопцамі	абедзвюма дзяўчынамі
	М.	(пры) абодвух хлопцах	абедзвюх дзяўчынах

Дробавыя лічэбнікі

першая частка (лічнік) змяняецца, як колькасны лічэбнік, другая частка (назоўнік) – як парадкавы	Н., В.	дзве пятыя	тры чацвёртыя	сем дзясятых
	Р.	дзвюх пятых	трох чацвёртых	сямі дзясятых
	Д.	дзвюм пятым	тром чацвёртым	сямі дзясятым
	Т.	дзвюма пятымі	трима чацвёртымі	сямю дзясятымі
	М.	(у) дзвюх пятых	трох чацвёртых	сямі дзясятых

Лічэбнікі **паўтара, паўтары, паўтараста** не змяняюцца!

Н. назоўнік – у адз. л.	паўтара дня	паўтары тоны	паўтараста дамой
	паўтара дня	паўтары тоны	паўтараста дамой
	паўтара дня	паўтары тоны	паўтараста дамой
	паўтара днім	паўтары тонам	паўтараста дамам
	паўтара днімі	паўтары тонамі	паўтараста дамамі
	паўтара дніах	паўтары тонах	паўтараста дамах

ТЭМА № 25. Правапіс суфіксаў прыметнікаў.
Правапіс спалучэнняў зычных на стыку кораня і суфікса (паўтарэнне)

1. Правапіс -н-, -нн- у прыметніках

-нн- пішацца ў прыметніках, утвораных

- ад назоўнікаў з асновай на **н** пры дапамозе суфікса **-н-**:

дзень – дзённы, туман – туманны, камень – камённы, акно – аконны, вайна – ваенны;

- ад назоўнікаў на **-мя:**

імá – імённы, племя – племянны,
цемя – цемянны; але: пальмяны;

- утвораных пры дапамозе суфікса **-енн-** (-энн-):

абед – абедзены, казарма – казарменны,
высокі – высачэны.

-н- пішацца ў прыметніках

- з суфіксамі **-н-**, **-ан-** (-ян-), **-ин-** (-ын-):

стальны, срэбраны, драўляны, салаўіны,
курывы;

- якія трэба запомніць:

циюдзёны, пальмяны;

- невытворных:

зялёны, чырвоны, юны.

2. Правапіс прыметнікаў з суфіксам **-ск- (паўтарэнне)**

ж, ш, з, г, к, х + -ск- – пішуцца нязменна, калі прыметнік утвораны ад геаграфічных назваў, назваў народнасцей і нацыянальнасцей:

Нясвіж – нясвіжскі, Добруши – добрушскі,
Каўказ – каўказскі, Буг – бугскі,
узбек – узбекскі, казах – казахскі.
Але: турэцкі, калмыцкі, славацкі;

д + -ск- = дск:

грамада – грамадскі; Ліда – лідскі, шведы – шведскі, Новая Зеландыя – новазеландскі.

т, ч, ц, к + -ск- – вымаўляюцца як **ц**,
і адпаведна перадаюцца на пісьме:

брат – брацкі, агент – агэнцкі,
выдавец – выдавецкі, ткач – ткацкі,
Баранавічы – баранавіцкі, мастак –
мастаскі;

с + -ск- = ск:

Беларусь – беларускі, Палессе – палескі,
Данбас – данбаскі, Вільнюс – вільнюскі.

Звярніце ўвагу на чаргаванне зычных:

Волга – волжскі, Прага – пражскі.

3. Правапіс суфіксаў прыналежных прыметнікаў

-оў- (-ов-), **-ёў-** (-ёв-),
-аў- (-ав-), **-еў-** (-ев-) – у прыметніках, утвораных ад назоўнікаў мужчынскага роду:

ляснік – леснікоў, леснікова;
брат – братай, братава;
Васіль – Васілёў, Васілёва;
мядзведзь – мядзведзеў,
мядзведзева.

-ын-, **-ин-** – у прыметніках, утвораных ад назоўнікаў жаночага роду:

вавёрка – вавёрчын,
Зося – Зосін, Зоська –
Зосьчын, бабуля – бабулін,
бабулька – бабулчын,
Марынка – Марынчын.

Пры ўтварэнні адываецца чаргаванне **к / ч, х / ш:**

бабка – бабчын,
ткачыха – ткачышын,
краічыха – краічышын.

4. Прыметнікі з суфіксамі ацэнкі, якія надаюць значэнню дадатковыя адценні

Памяшальна-ласкальнае
значэнне:
-енък- (-енък-), **-анък-**, **-утк-**
(-отк-), **-юсеньк-**, **-юсенечк-**,
-юласеньк-, **-явенък-**

старэнъкі, шэрэнъкі,
малэнъкі; ціхуткі, драбноткі,
бялюсенъкі, малюсенечкі,
малюласенькі, бялявенъкі.

Павелічальна-ўзмацняльнае
значэнне:
-ізн-, **-эзн-**, **-энн-** (-енн-),
-эразн-

вялізны, даўжэзны,
здаравенны, страшэнны,
таўшчэразны.

Недастатковая якасць або
яе непаўната:

-ав- (-яв-), **-ават-** (-яват-)

чарнявы, танклявы,
белаваты, сіняваты.

ТЭМА № 32. Прыназоўнік, злучнік і часціца як службовыя часціны мовы. Асобныя выпадкі іх ужывання і правапісу. Размежаванне часцін мовы

1. Службовыя часціны мовы

Прыназоўнік	Злучнік	Часціца
<p>Выражает односны паміж назоўнікам (лічбенікам або займеннікам) ва ўскосным склоне і інш. словамі ў слова-злучэнні:</p> <p><i>на, па, у, каля, за, з-за, з-пад, па-над, праз, пры, перад, пры дапамозе, нягледзячы на.</i></p>	<p>Ужываецца для сувязі аднародных членоў сказа-за, частак складаных сказа-заў, самастойных сказа-заў у тэксле:</p> <p><i>i, a, але, аднак, затое, хоць, ці, або, бо, таму, каб.</i></p>	<p>Выражает розныя да-датковыя адценні зна-чэння слоў і сказаў або служыць для ўтварэння ўмоўнага ладу дзеяслова:</p> <p><i>нават, вось, вунь, i, гэта, амаль, іменна, якраз, толькі, вунь, менавіта, як, няхай, давай, жа, б, бы.</i></p>

2. Прыназоўнікі паводле паходжання

Невытворныя:	Вытворныя:
<p><i>a, ад, аб, без, дlya, дзеля, з, за, к, каля, ля, між, на, над, па, пад, перад, пра, праз, пры, у, цераз; з-за, з-над, па-за, па-над;</i></p> <p style="border: 1px solid black; padding: 5px;"><i>пад акном – пада мной; з акна – са школы; у мяне – ва ўсіх.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ад назоўнікаў: пры дапамозе, на працягу, з прычыны, з мэтай, у час, у выніку, у імя, у ролі, шляхам, перад, за выключэннем і інш.; ад прыслоўяў: абапал, акрамя, апрача, блізка, вакол, замест, збоку, зверху, тіма, пасля, пасярэдзіне, паводле, сярод, побач, услед і інш.; ад дзеепрыслоўяў: выключаючы, дзякуючы, не лічачы, нягледзячы на, пачынаючы з; <ul style="list-style-type: none"> на працягу года, за выклю-ченнем некалькіх чалавек, у выніку аварыі, утвораны шляхам далучэння суфікса, адсутнічаў з прычыны хваробы; абапал дарогі, вакол дома раслі, пасля ўрокаў, напярэдадні свята, пасярэдзіне басейна; выключаючы некалькі чала-век, дзякуючы своечасовой дапамозе, нягледзячы на мароз.

3. Злучнікі паводле будовы і спосабу ўжывання

Паводле будовы	Паводле спосабу ўжывання
<ul style="list-style-type: none"> простыя: <p><i>i, a, каб, бо, ці, калі, нібы, пакуль;</i></p> састаўныя: <p><i>а то, таму што, як толькі, як быццам, для таго каб, калі – то, калі – тады.</i></p> 	<ul style="list-style-type: none"> адзіночныя: <p><i>i, але, аднак, затое, бо, калі, што, як, дзе, адкуль;</i></p> паўторныя: <p><i>i – i, ці – ці, або – або, то – то, ці то – ці то, не то – не то, ні – ні, ды – ды;</i></p> парныя: <p><i>не толькі – але i; калі – то (дык); хоць (i) – але; як – так; калі не – то; не толькі – але (i); не столькі – колькі.</i></p>

4. Злучнікі паводле значэння

Злучальныя	супраціўныя:	размеркавальныя:	Падпрадкавальныя:
<p>спалучальныя:</p> <p><i>i (ды), i – i; ні – ні; не толькі – але (i); як – так i;</i></p>	<p>супраціўныя:</p> <p><i>a, але (ды), аднак, затое, хоць, хоць (i) – але;</i></p>	<p>размеркавальныя:</p> <p><i>ці, або, ці – ці; або – або; то – то; не то – не то; ци то – ці то.</i></p>	<p>Падпрадкавальныя:</p> <p><i>калі, пакуль, ледзь, чуць, дзе, як, як толькі, пасля таго як, бо, таму што, калі б, каб, раз, абы, быццам, нібы, бы, хоць, хоць бы, дарма што, няхай, хай, нягледзячы на тое што.</i></p>

5. Часціцы паводле значэння (азнаймленне)

Сэнсавыя	Мадальныя	Эмацыянальна-экспрэсіўныя	Форма-ўтваральныя
<ul style="list-style-type: none"> указальныя: вось (<i>от, во</i>), вунь (<i>унь</i>), гэта, роўна; удакладняльныя: амаль, іменна, проста, якраз, сапраўды, менавіта, прыблізна; абмежавальныя: толькі, хоць, хоць бы, хаця б, ледзь, выключна. 	<ul style="list-style-type: none"> сцвярджальныя: так, але, ага; адмоўныя: не, ні, ані; пытальныя: ці, хіба, няўжо, а, га. 	<ul style="list-style-type: none"> клічныя: што за, як, ну <i>i</i>, вось дык, вось як, вунь як; узмацняльныя: <i>i</i>, нават, ды, дык, ж (жа), аж (ажно), такі. 	<ul style="list-style-type: none"> б (<i>бы</i>); хай, няхай; давай, давайце.

6. Правапіс часціц

зайшла-*takī*, зрабіў-*takī*, зноў-*takī*,
даволі-*takī*, усё-*takī*, так-*takī*;

але: усё ж *takī*;
takī сказаў усё, *takī* зноў
спазніўся;

толькі *што*, ледзь *што*,
амаль *што*, сама *што*,
хіба *што*, пакуль *што*.

АДРОЗНЕНИЕ ПАДПАРАДКАВАЛЬНЫХ ЗЛУЧНІКАЎ АД ЗЛУЧАЛЬНЫХ СЛОЎ

У ролі злучальных слоў выступаюць адносныя займеннікі (*які*, *чый*, *хто*, *што* і інш.) і прыслоўі (*дзе*, *адкуль*, *калі*, *як* і інш.). Для таго каб адрозніць падпарарадковальны злучнік ад злучальнага слова, трэба кіравацца наступным:

- злучнік не з'яўляецца членам сказа, а злучальнае слова з'яўляецца. Напрыклад: 1. *Мы выехали на шырокую дарогу, што ішла праз пушчу. Салаўі кожную вясну сяліліся ў чаромхавых кустах, якія ўшысьльную падступалі да дзедавай сядзібы – злучальныя слова *што*, *якія* (адносныя займеннікі) з'яўляюцца дзейнікамі ў даданых частках. 2. Вуліца, дзе мы пасяліся, знаходзіцца ў новым мікрараёне на ўсходнім Мінску. Усе паглядалі ў той бок, адкуль павінен прыйсці аўтобус – злучальныя слова *дзе*, *адкуль* (прислоўі месца) выконваюць ролю акалічнасцей у даданых частках. 3. Агледзеўшыся, Сяргей зразумеў, што заблудзіўся. Свішицу, цёхкаюць салаўі так, што гай і дубровы звіняць – злучнік *што* не з'яўляецца членам сказа;*
- злучальнае слова ў даданай частцы можна замяніць словам з галоўнай часткі. Напрыклад: ... *дарога ішла праз пушчу; ... кусты ўшысьльную падступалі да дзедавай сядзібы; ... на вуліцы мы пасяліся...; ... з таго боку павінен прыйсці аўтобус.*

Запомніце: *бо*, *каб* – гэта заўсёды падпарарадковальны злучнік: *Вада здавалася блакітнай, бо ў ёй адлюстроўвалася чыстае неба. Каб паспець на трэніроўку, хлопец нават не забягай дадому пасля школы.* А вось *які*, *хто*, *чый*, *каторы* – толькі злучальныя слова (займеннікі): *Я не адразу разбраўся, чый гэта голас. Дуб, які пасадзіў мой дзед, ужо глыбока пусціў карані і выгадаваў шыкоўную крону.*

Тэма № 21. Склонавыя канчаткі назоўнікаў 1-га і 2-га скланення ў адзіночным ліку

1. Асновы назоўнікаў

На цвёрды зычны:	На мяккі зычны:	На зацвярдзелы зычны:	На <i>г, к, х</i> :
<ul style="list-style-type: none"> школа, бяроза, сасна, прырода; дом, праспект, сын, Максім, дзед; стэн, колас. 	<ul style="list-style-type: none"> лазня; хвоя, Зоя ([йа]); матуля; конь, поле, Вая; здаройе ([йэ]). 	<ul style="list-style-type: none"> бальніца, ружа, гара; трактар, плаши, хлопец, муж. 	<ul style="list-style-type: none"> дарога, рука, страха; парог, мох, падручнік.

2. Канчаткі назоўнікаў 1-га скланення ў давальным і месным склонах адзіночнага ліку

На цвёрды зычны, на <i>г / з, х / с</i>	На мяккі зычны	На зацвярдзелы зычны	На <i>к / ү</i>
<p>-е:</p> <p>вада – на вадзе, мама – маме, дарога – дарозе, чарапаха – чарапасе.</p>	<p>-и:</p> <p>лазня – у лазні, песня – у песні, бабуля – бабулі, хвоя ([йа]) – на хвоі.</p>	<p>-ы:</p> <p>бальніца – у бальніцы, ружа – на ружы, гара – на гары, душа – у душы.</p>	<p>-э, -ы:</p> <p>дачка – дачэ, ичака – па шчацэ, рэчка – на рэчыцы, вёска – па вёсцы.</p>

3. Канчаткі назоўнікаў 2-га скланення ў месnym склоне адзіночнага ліку

Усе назоўнікі з асновай на цвёрды зычны	Неасабовыя назоўнікі з асновай на мяккі зычны	Асабовыя назоўнікі
<p>-е:</p> <p>народ – у народзе, дуб – на дубе, сын – пры сыне, спецыяліст – пры спецыялісце, Максім – пры Максіме.</p>	<p>-и:</p> <p>конь – на кані, агонь – у агні, край – па краі, поле – па полі, май – у маі;</p> <p>з асновай на зацвярдзелы зычны</p> <p>-ы:</p> <p>аб нахы, на дажджы, па возеры;</p>	<p>-ю:</p> <p>каваль – пры кавалю, Васіль – пры Васілю, дыджэй – пры дыджэю; але: Ілья – пры Ільі;</p> <p>з асновай на зацвярдзелы зычны</p> <p>-у:</p> <p>пры мужу, пры Пятру, пры Тадэвушу, пры дырэктару;</p>
<p>Асобныя назоўнікі на <i>г / з, х / с</i></p> <p>-е:</p> <p>снег – па снезе, верх – на версе.</p>	<p>большасць з асновай на <i>г, к, х</i></p> <p>-у:</p> <p>на мурагу, на ганку, у выніку, у дыялогу, па вуху;</p>	<p>аб настаўніку, пры Алегу; а таксама: пры бацьку.</p>

Чаргаванне адбываецца ў невялікай колькасці назоўнікаў 2-га скланення: па лузэ, на беразе, у гаросе, на парозе, па плазе, у стозе, на крузе, па паверсе.

У назоўніках 1-га скланення чаргаванні *г / з, х / с, к / ү* адбываюцца заўсёды: нага – па назе, адліга – пры адлізе, абліпіха – на абліпісе, скаронка – у скаронцы.

на дварэ – не ў хаце
На дварэ ѿпла.
На дварэ зіма.

← адрознівайце →

на двары – каля будынка
На двары скінуты паколатыя дровы.
На школьнім двары многа людзей.

4. Канчаткі назоўнікаў 2-га скланення ў родным склоне адзіночнага ліку

-a (-я)	-у (-ю)
1. Назвы асоб і жывых істот: брата, сына, каня, Ивана, Васіля.	1. Абстрактныя паняцці: вопыту, поспеху, сну, болю, блакіту, настрою, шуму, патрыятызму.
2. Часткі цела, органы: носа, пальца, зуба, хваста, стравуніка; але: <i>твару</i> .	2. Прасторавыя і часавыя паняцці: лугу, краю, веку, перапынку, часу, этапу.
3. Канкрэтныя прадметы (можна лічыць): каля каменя, з клёна, з мяшка, з дома; але: <i>з гмáху, дáху</i> .	3. Матэрыял, з якога зроблены прадмет: падмурак з каменю, мэбля з клёну, спадніца з шоўку, раствор з цементу.
4. Установы, прадпрыемствы, службовыя і вайсковыя падраздзяленні: каля завода, з магазіна, з батальёна.	4. Сукупнасць прадметаў ці асоб: лесу, парку, хвойніку, народу, люду.
5. Назвы танцаў, гульняў: вальса, балета, футбала, гола; але: <i>спорту</i> .	5. Дзеянні, працэсы, з'явы ў грамадскім жыцці, захворванні: бегу, крыку, перапісу, масажу, нагрэву; кірмашу, форуму, фестывалю; грыту, радыкуліту, інфаркту.
6. Геаграфічныя і астранамічныя паняцці, назвы: з горада, з акіяна, з Мінска, з узгорка, каля берага, каля сузор'я.	6. З'явы прыроды (у тым ліку стыхійныя): ветру, снегу, агню, віхру, грому, марозу, змроку, туману, штурму, галаледу.
7. Тэрміны і навуковыя паняцці: квадрата, косінуса, дзейніка, канчатка; але: <i>склону, тэксту</i> .	7. Рэчывы: пяску, чаю, моху, цукру, ячменю, амлету; торфу, цынку, алюмінію; але: <i>аўса, жаўтка, хлеба</i> .
8. Назвы адзінак вымярэння (у тым ліку прамежкі часу, грашовыя адзінкі): грама, працэнта, літра, аўторка, сакавіка, рубля.	8. Грамадскія фармацыі, сацыяльна-палітычныя плыні, вучэнні і пад.: феадалізму, рамантызму, дарвеізму.